

A nyelv mint emlékezet

Régi és új írások

az **Acta Universitatis Christianae Partiensis** műhelyéből

szerkesztette:

Maier Enikő és Pálfi József

A NYELV MINT EMLÉKEZET

Régi és új írások az Acta Universitatis Christianae Partiensis műhelyéből

A nyelv mint emlékezet

Régi és új írások
az Acta Universitatis Christianae Partiensis műhelyéből

szerkesztette:
MAIOR Enikő és PÁLFI József

© Szerzők, 2024

Szerkesztette:

Maier Enikő

Pálfi József

Tördelőszerkesztő:

Horváth István

Kiadja a Partium Kiadó.

ISBN 978-606-9673-78-2

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
A nyelv mint emlékezet : régi és új írások az Acta Universitatis
Christianae Partiensis műhelyéből / szerkesztette: Maier Enikő és Pálfi József. -
Oradea : Partium, 2024
ISBN 978-606-9673-78-2
I. Maier, Enikő (ed.)
II. Pálfi, József (ed.)
811.511.141

GÁRDONYI GÉZA ÉS A BÁBEL

Bábel

Bábel a paradicsomi történet bizonyos értelemben vett megisméltése, tudatosítása, az emberi szabadakaratral való helytelen sáfárkodás és az isteni gondviselés ószövetségi példája.

A bábeli torony története Mózes első könyvében olvasható (Ter 11, 1-9). Noé története után vagyunk. A vízözön után. Noé leszármazottairól, van szó, akiknek közvetlen felmenőivel Isten szövetséget kötött, kérve őket arra, hogy töltsék be a földet és uralkodjanak rajta (Ter 9, 7). A leszármazottak el is indulnak keletről és letelepednek Sineár földjén, ahol elhatározzák, hogy – Isten akaratával szemben – nem szóródnak szét a földön, hanem várost építenek és tornyot, amely az ég tetejéig ér. Isten ezt nem engedte. Összezavarta nyelvüket, hogy ne egy nyelvet beszélő legyen az emberiség, hogy később ne tudjon az egynyelvű sokaság hasonló kísértésbe esni.

Gárdonyi és a Bábel-fogalom

A Bábel képe nem gyakori a Gárdonyi művekben.

Az *Egri csillagokban* a karavánszeráj leírásakor kerül elő: „A városok végén álló vendégfogadó egy-egy kis Bábel. A világ mindenféle nyelvén lehet benne beszélni. De hogy meg is értik-e egymást, az már más kérdés.” Bábel Gárdonyi szerinti értelmezése ebben az esetben azt jelenti, nem a nyelvek sokszínűsége, hanem egymás megértése az érték.

Az *Az a Hatalmas Harmadikban* Bábel képével Gárdonyi arra hívja fel a figyelmet, hogy egy nyelvet beszélők között, sőt egy ember agyában is kialakulhat az a zűrzavar, ami önmagunk, a körülöttünk lévő világ megértésének lehet gátja: „Mert bábeli zavarodást éreztem a gondolataimban. / Mért halványult el? Mért sütötte le a szemét? Mért rejtőzött az én napocskám, ha csak egy percre is, felhő mögé?”

A *Földre néző szem, Égre néző lélek* című – fainak szánt – írásában is csak egyszer, a Testről szóló fejezetben említi¹. Nem a köznapi értelmezés, hanem a bibliai üzenet izgatja. Az emberiség történetéből kiolvasható isteni szándékot és az ember felelősségét kutatja. Arról elmélkedik, hogy „ha tökéletesedés céljából jöttünk erre a Földre, hogyan hibázhatjuk el az életet?”

1 GÁRDONYI Géza, *Földre néző szem* Dante, Budapest é.n. 98–100.

Keresztényként arra a következtetésre jut, hogy „A mi tévelygésünk oka bizonyára nem az Isten, hanem mink magunk.” A szabadakaratunk helytelen értelmezése. „Az embernek legnagyobb kincse a szabadakarat. Ezt a kincset bizonyára teljes mértékben kaptuk. Isten nem akart bennünket magához kötni egy hajszállal se. Isten nem akart rajtunk királykodni, nem kötött mágához se törvényekkel, se rendeletekkel. Tiszta lelkek voltunk. De épp a szabadakarat gyönyöre az abszolút függetlenkedés kipróbálása ragadhatta el a mi pillangó szárnyainkat: odarepültünk, ahova akartunk. Eltávoztunk tőle.” A Teremtés könyvének szavait idézi: „Talán istenek akartunk lenni. Talán új világot akartunk alkotni.” majd így folytatja: „Talán mink vagyunk azok a bukott angyalok, akikről minden népfaj, minden vallás tud.” Hogy Bábel fordulópont az Isten-ember viszonyban, és az emberiség történelmében, az tény. Gárdonyi azt kutatja, mi marad, maradt meg a lázadás előtti világból? Úgy látja, hogy „csak egy lángocska szeretet, a művészetekben nyilvánuló bágyadt teremtő-erő, a zene és Isten nevének homályos emlékezete” az, ami tovább él. A gondolatort kérdésekkel zárja, melyeknek megválaszolását a Fiara, illetve most már az olvasókra bízta: „Isten teremtette-e ezt az anyagi világot, vagy hogy még a mi alkotásunk abból a nagyidőből? / Rege-e a paradicsom, vagy földi fogalmakra átalakult ősemlékezés? / Rege-e a tiltott fa, a Mindentudás fája, vagy a nagy történetnek kis allegóriába való zsugorodása? / Rege-e a Paradicsomból való távozás? Rege-e a bábeli széjjelzavarodás? Vagy mesébe vetített földi színes képe egy égi nagy forradalomnak?” Ezt az őszövétségi kérdés-sort Jézusra, az Újszövetségre, a régi-új világrendre vonatkozó kérdésekkel folytatja: „És ki volt Jézus, ez a csodás értelmű ember, aki egyszerre megjelent közöttünk és híreket hozott a csillagokon túlvaló világból; akinek szíve nem volt földi szív, akinek gondolkodása nem volt földi gondolkodás. Ki volt? honnan jött? mért jött?” Ezek a kérdések már nem nyitott kérdések, mert „Mindezekre a kérdésekre megfelel ő maga (Jézus). Hogy igaz-e a beszéde? négyen írták le a szenvedése történetét. Egyikök sem említi, hogy az állításait visszavonta, sem azt, hogy kegyelmet kért. / Hazugságért még senki sem engedte magát kivégeztetni.”

A Paradicsommal, a Mindentudás fájával kezdődő a bukott angyalokkal folytatódó és a Jézussal záródó kérdéssor bizonyítja, hogy Dédapámnak a Bábel mérhetetlenül több, mint karavánszeráji zűrzavar, illetve csapongó gondolatok kuszasága. A Bábel az a pont az emberiség történetében, ahol már nem csupán egy ember, hanem az akkori egész emberiség száll szembe az isteni akarattal. Így Bábel nem csak a társadalmi méretű szenvedés kiindulópontja, hanem Isten értünk való szenvedését fokozó esemény, mely kiváltó oka Jézus keresztvállalásának. Bábel ezáltal minden Jézus-követő ember számára feladatot ad.

Az életmű és a Bábel kapcsolata

Bábel említése nélkül is képes volt Dédapám öt sorban megfogalmazni, hogy az ember nem mehet el érzéketlenül Bábel mellett, hiszen Jézus sem azt tette:

Az emberiség története öt mondatban:

A világosság szülte az életet.

Az élet szülte az akaratot.

Az akarat szülte a bűnt.

A bűn szülte a szenvedést.

A szenvedés szülte a szeretetet.

(Gárdonyi Géza)

Dédapám szerint az emberiség történetének két mozgatórugója az emberi szabadakarat és az isteni szeretet. Az isteni szeretet a kezdet és a vég: az életet szülő világosság és a szenvedést

vállaló szeretet, mely újból elvezet a világosságához. A szabadakarat a földi élet velejárója, a történelem formálója. Ha nem élt volna vissza vele az ember, akkor sem neki, sem Istennek nem kellett volna és nem kellene szenvednie, folyamatosan élvezhette volna a világosságot.

A szabadakarral való visszaélés értelmelte át a szeretet fogalmát, fonta össze a szenvedéssel. Jézus keresztáldozatával válik mindenki számára világossá, hogy a szeretet nem emberi dimenzió és hogy a szeretetnek célja van. A szenvedéssel összefonódó jézusi szeretet lehetőséget ad az embereknek a Bábel előtti időbe, a világosságba való visszatérésre.

Jézus azt kéri tanítványaitól, hogy kövessék. A Jézus-követő emberek – Dédapám Jézus-követő ember volt² – feladata tehát az, hogy követve Mesterük példáját, rész vállalva Mesterük szenvedéséből, szeretetből világítsanak embertársaiknak, hogy észrevehessék a Bábel előtti, a paradicsomi élet értékeit.

A *Földre néző szem, Égre néző lélek* című – már idézett – írásában Gárdonyi négy kapcsolódási pontot lát a Bábel előtti, vagy másképp a paradicsomi élethez:

1. egy lángocska szeretet,
2. a művészetekben nyilvánuló bágyadt teremtmő-erő,
3. a zene
4. és Isten nevének homályos emlékezete

Az író művészetének feladatmeghatározó szilárd pillére ez a négy kapcsolódási pont.

Szinte minden Gárdonyi mű a szeretetről szól. Már legelső regényében, az *Álmodozó* szerelmében is bibliai ihletettségű szeretet-modelleket mutat be. A szülői szeretet mintája a tékozló fiú története. A főszereplő, Pajándi Sándor édesapja megbocsát az őt elhagyó fiúnak és élete utolsó pillanatáig várja haza. A Sándor szerelmét, Ilonát befogadó Zsendéjék az irgalmas szamaritanus önzetlen, gondoskodó felebaráti szeretet élék elénk. Sándor szerelme, Ilona tetszhalála számomra nem romantikus betét. Ilona valójában az életét áldozta szerelméért és gyermekéért.

Gárdonyi nem idealista a szeretet ábrázolásban. Ebben az első regényében is ott van a példa, mit eredményezhet a szabadakarat. Pajándi Sándor kisért is, csábít is. Herminnel való házasságának semmi érzelmi alapja nincsen.

Paradox módon a későbbi regényeiben éppen Bábel hatására tűnnek el a negatív képek, jelenik meg a teremtmő erő. Dédapám írói elve szerint nem szabad ugyanis leragadni a zűrzavarban. Ahogyan Isten új utat kínál a zűrzavarból, úgy az író is új utat, azaz a jót kell, hogy hirdesse. A *Titkosnapló*ban ezt azzal indokolja, hogy az olvasmány nyomot hagy az emberben. A jó olvasmány is, a rossz is. A jó olvasmány nemesít, a rossz, mint a mocsokfolt beleivódik a lélekbe és nem lehet onnan kimosni³. A negatív példák veszélye, hogy megroththatják az olvasót. A lelki író és lelki olvasó szabad. Az író is az olvasó is dönthet a jó és a léleknemesítő gondolatok mellett.

Az *Ida regénye*, legutolsó alkotása, a művészet lényegét a teremtmő erővel azonosítja. A regény nem csak arra példa, hogy miként gyulladhat fel két összekényszerített ember szívében a szeretet, hanem arra is, hogy rámutat arra a tényre, hogy az igazi művészet az isteni teremtménybe való bekapcsolódás. Az idős Balázs mester halála előtt döbben rá és hagyja örököül Csabának, hogy megérezte a bágyadt teremtmő erőt. Ez az erő az a lelki állapot, az az extázis, az a lélekrezgés, ami eltölthette az Istent amikor kimondta világ teremtményekor „Legyen világosság” (Ter 1,3). Ha ennek a „legyen”-nek a Bábel utáni világban megjelenő bágyadt teremtmő ereje eltölti a művészt, akkor annyira gyönyörködik benne, hogy művével egyszerre akarja magának is megőrizni és másokkal is megosztani.

2 ld.: A Jézus-követő ember arc és a Jézus-követő művészarc fejezetek in KELLER PÉTER: *Az élő Gárdonyi-arc*, SZIT, Budapest, 2015.

3 ld: GÁRDONYI Géza, *Titkosnapló*, Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1974, 53.

Dédapám – ahogyan azt Sík Sándor is vallotta – tisztában volt azzal, hogy művésznek lenni, isteni adomány, hogy művet, „Az ekstázis (...) a szent tűz” hozza létre. Ez terem gyémántot. „Kis lobbantás: kis gyémánt. Nagy, erős tűz: nagy gyémánt.”

Azt is tudta, mert átélte, hogy a művész élete, sorsa, története nem különbözik az emberiségétől. Aki az isteni teremtés folyamatában részt vállal, a szeretetfolyamba lép és mérhetetlen szenvedés vár rá. A művész szabad akarata abban áll, hogy saját lényét háttérbe szorítva nyitottá teszi magát az isteni tűz befogadására. A művész sorsa jézusi sors. A művészetéért „Irtóztató árat fizet (...)”. Az ifjúsága örömeit fizeti oda érte: aj, sok szenvedés, nélkülözés, sok felhő, sok tövis, sok keserves év az ár..”

Az igazi művész azáltal, hogy a teremtésben vesz részt az örök életben újra megjelenő paradicsomi állapot visszaállításán dolgozik. A Bábel előtti állapotot szépségét hirdeti. Jézus is azt mondja, Isten országa köztetek van (Lk 17,21).

Az emberiség történelmében Bábel következményeitől nem lehet eltekinteni. Jézus az ősi állapot visszaállítására törekedett. A nyelvek sokszínűségét illetően azonban elfogadta az Atya akaratát: „Ha Jézus maga írta volna meg a könyvét – írja Gárdonyi –, Európa és Amerika nyelve ma az arámi nyelv volna. Mint ahogy az arab a Mohamedánusoké. / A kereszténység terjed, a nyelv is terjedne: lassankint elmúlnának a nyelvek. / Dehát ez bizonyára nem akarata a világrend alkotójának. A nemzetek versenye meggyengült volna. Kell az emberiség tökéletesedésére.”

A Bábel előtti világra emlékeztető harmadik pillér a zene. A zene nyelvek feletti nyelv. Ez maradt meg az ősidőkből. Ezt mindenki egyformán érti. Dédapám ennek az egyformán értésnek a titkát kutatta, hiszen Ő is mindenkire egyformán, mindenki által érthető módon szeretett volna szólni⁴. Arra jött rá, hogy igazán az tud mindenkire érthető módon szólni, aki tényleg a teremtés folyamatába akar beállni. „A zene azért a leghatásosabb a művészetek között, mert legnagyobb benne a rezgés.” Mondhatnánk lélekrezgés, azaz a „kevésbé bágyadt teremtető-erő”. Így kapcsolódik össze és erősíti egymást a második és a harmadik pillér.

A *Titkosnapló*ban nem csupán az emberiség történelméről gondolkodik Dédapám. Azt is állítja, hogy „Az egyes ember története csak az ami az emberisége. / Mihelyt az értelme megvilágosodik, akarata belekivánczik a homályokba is. A bűn mindig esés. Istentől való eltávozás.” Ebbe ő nem nyugszik bele. Szabad akaratából vállalja, hogy mérsékelni, sőt megszüntetni szeretné az Isten nevét, képét borító homályt. A homály mögött ugyanis egy tiszta Isten-arc van. Sajnos ezt nem látjuk. Ezt nem látja mindenki. Az igazi művész azonban bármilyen bágyadtan is, de megérzi az isteni teremtető erőt, tehát saját személyes tapasztalata van Istenről és művészetével ezt az Isten-tapasztalatot osztja meg. Ezzel a negyedik pillérrel jutunk vissza az elsőhöz, az egy lángocska szeretethez, mely Dédapám minden művéből sugárzik. Ő szilárdan hitte, hogy nem csak az emberiség történetében, hanem az egyes ember életében is ott van egy féltő, óvó, utat mutató láthatatlan kéz, amely vezet (Ida regénye).

Gárdonyi saját Bábele

Az elmúlt időszak Gárdonyi kutatásai sok újdonságot tártak fel a Göre Gábor figurájával, Gárdonyi humorával, pedagógiájával, nyelvi sokszínűségével, zenéhez való kapcsolatával, em-

4 ld. Ida regénye: „(...) a szent szellő mindenkit megérinthet: szép rezgések mindenki lelkében keletkeznek, de nem mindenki tudja vászonra, kőre, papírosra marandósítani. Csak a művész! A művész, az igazi művész! Mennél igazibb művész, annál sikerültebben. Legsikerültebben az a művész, aki azt a szép-rezgést úgy tudja formába önteni, hogy aki az alkotását nézi, vagy hallja, vagy olvassa, csak azt a szép-rezgést érzi, amelyet a művész érzett, mikor a műve fogant, mikor a művet alkotott, és befejezte.”

berségével, hitével, kapcsolatrendszerével, prózanyelvével, poetikájával, a magyar- és a világirodalomban való szerepével, filozófiájával kapcsolatban. Újdonságnak nem csak a matematikai statisztikai módszerek alkalmazása tekinthető, hanem az is, hogy sok esetben a mai szakemberek is ugyanazt állítják, mint a régi, az elfelejtett kritikusok.⁵

Gárdonyi saját Bábele, az ítések szabad akarata.

A Futó Jenő által 1930-ban írt Gárdonyi monográfiának hat és fél oldalas forrásjegyzéke kizárólag Gárdonyi írásokat tartalmaz. Ebből arra lehet következtetni, hogy Futó az általa elolvasott művek ismerete alapján formált véleményt.

Berencz János Pedagógiai problémák Gárdonyi „Az én falum” című művében című, 1955-ben Az Egri Pedagógiai Főiskola Füzetei sorozatban megjelent munkájában például szabad akaratból úgy döntött, hogy Krupszkaja válogatott pedagógiai tanulmányok című írását is idézi.

A Spenótként ismert magyar irodalomtörténet (Sőtér, 1965) forrásjegyzéke 11 sorban említ Gárdonyi kiadásokat. A háború utáni kiadásokhoz tanulmányok is tartoztak. A szerzők között van Bóka László, Lukácsy Sándor, Nagy Pál, Oláh László, Tóth László, Tóth Gyula, Z. Szalai Sándor.

Ezek a szerzők szabad akaratából írt tanulmányok szellemiségükben, sajnos, messze állnak – az irodalomjegyzékben egyébként megemlített – Madarász Flóris, cisztercita paptanár, a fentebb hivatkozott Futó Jenő és Sík Sándor, a piarista paptanár által készített monográfiáktól.

A Köznevelés 1950 március 1-i számában az iskolai könyvtárak átrendezéséről és selejtezéséről az akkor vallás és közoktatási miniszter szabad akaratából azt közölte, hogy az iskolákban nagy számban találhatók olyan művek, melyek az előző rendszer nevelési céljainak kiszolgálására készültek. Mivel ezek érzelgős, vagy öntelt nacionalizmusra, idealista szemléletre, klerikalizmusra, polgári gondolkodásra nevelnek selejtezendők. A könyvtárakból eltávolítandó művek között szerepelt *Gopcsa László: Gárdonyi Géza élete és legelső írásai* (Pfeifer, 1923.) című kiadvány, ami mindössze néhány oldalas, szakmai szempontból igen értékes írás. Érdekessége, hogy a szerző jól ismerte Dédapámat és hasonló állításokat fogalmaz meg, mint az egyébként szintén jó barát, és sokáig meg sem említett Tordai Ányos. Minőség és folyamatfejlesztési szemmel feltűnik, hogy a hatvanas években szabad akaratból kialakított Gárdonyi képe olyan, mint ha a betiltott kis monográfia megállapításaira adna választ:

Gopcsa állítása	A szakma által alkotott Gárdonyi kép, illetve válasz
Gárdonyi a világirodalmi nagyságok műveit eredetiben olvasta és élvezte, de nyelve és érzésvilága színmagyar maradt	Nincs világirodalmi vonatkozás Gárdonyi autodidakta
Legérdekesebb a filozófiai tudása	Gárdonyi spiritiszta és antiklerikális
Göre Gábor alakjának megfestésében népszerűen maradandót alkotott.	Göre Gábor alakja a parasztság kigúnyolása, Gárdonyi parasztábrázolása nem hiteles

5 ld. pl.: KELLER, PÉTER „A Nemzeti szalóny és Más” Válogatás a szőlősgyöröki Göre Gábor Humorkonferenciák előadásából. Magánkiadás, Budapest, 2021. ISBN 9786150118529, ill. A velünk élő Gárdonyi, Vallomások, Szerk.: KELLER PÉTER, Magánkiadás, Budapest, 2024, ISBN978-615-02-0322-5.

Vendégszerető volt, örömmel vezette be lakásába, ebédre marasztalta, könnyen hozzáférhető helyen látta nála a Bibliának egy vaskos kötetét, ismételt látogatásra hívta, megtudta hogy a délutáni órákban festők, rajzoló, írók, néha turisták keresik fel, borral kínálta	Gárdonyi emberkerülő és nőgyűlölő
Írásaiban mindenkor hazája és nemzete jó hírét, dicsőségét, kulturális fejlődését szolgálta.	A történelmi regények kapcsán a szereplőkről, eseményeiről negatív híreket közzétenni

Kispéter András 1951–1955 között az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) magyar irodalmi tanszékén oktatott aspiránsként. 1970-ben vagy az ő, vagy valaki más szabad akaratából születtek a monográfiája fülszövegében olvasható alábbi mondatok: „A «titokzatos, szellemekkel társalkodó egri remete» művészi törekvéseit sokáig nem értették, vagy félreértették. Ezt a homályt nemcsak egyes kritikusok sűrítették, hanem – különösen halála után – tudatos hamisítások is.”

Dédapám 1922-ben halt meg.

Mit értünk azon: halála után?! Mit értünk azon: egyes kritikusok?!

Kinek mit jelent Bábel?!

Összefoglalás

Gárdonyit a bibliai Bábel példája és tanulsága erőteljesen foglalkoztatta. Szerinte a paradicsomi történet és Bábel után a történelem két hajtóereje az emberi szabadakarat és az isteni szeretet. E két esemény rávilágít arra, hogy a szeretet fogalom kiemelkedik az emberi dimenzióból és összefonódik a szenvedéssel. Mint Jézus-követő író azt kereste, hogyan tudja olvasóit közelebb vinni a Bábel előtti, paradicsomi világhoz. Művészetét igyekezett az Isten teremtő szándékának szolgálatába állítani. Az zene analógiájára olyan formanyelv kialakítására törekedett, melyet mindenki ért. Isten elhomályosult alakját úgy próbálta közelebb vinni az olvasókról, hogy a szeretetről írt. Személyes Bábele az ítések szabadakaratának következménye.